

AZ ÉLET MÉLYSÉGE ÉS GAZDAGSÁGA.

Minden ember, ki az értelmi fejlettség bizonyos fokát elérte, a világgal és az étellel szemben valamely állandó magatartást tanúsít. E magatartás aszerint, hogy az öntudatosság mely fokán van, háromféle lehet, melyeket *életfölfogásnak*, *életértékelésnek* és *életphilosophiának* nevezhetünk. Az életfölfogás mibenlétére legélesebben akkor világítunk rá, ha az „életfölfogás“ szót etymologiai értelemben vesszük. E szempontból az életfölfogást a valóság azon *mennyisége* határozza meg, melyet tudatunkba felvesszünk azon célból, hogy a világgal és az étellel szemben való magatartásunkat kialakítsuk. Tehát az életfölfogás lehet szélesebb vagy keskenyebb alapon nyugvó s eszerint sokoldalúbb, illetőleg hézagosabb és egyoldalúbb. Az életfölfogás, mint ilyen még reflexiótól ment: nem gondolkodás alakítja ki, nem is valamely egységes és következetes értékelés függvénye, hanem *ösztönszerű* kiválogatás eredménye. Mert hiszen az, hogy a valóságból mit és mennyiben veszünk fel tudatunkba, egy nem-öntudatos kiválogatástól függ. Mindenki csak azt méltatja figyelmére, ami érdekli, ami valamiképen megragadja. Ez pedig végső gyökerében egész lelkialkatától s nem valamely öntudatos fontolgatástól függ. Inkább az *élethangulat* egy nemét jelölhetjük meg azon tényezőnek, mely a valóság bizonyos tartalmai iránt fogékonynyá tesz, míg másoktól távol tart bennünket. Így a vidám embert más érdekli, mint a szomorút s még igen sokféle élethangulat van, mely a valóság egyes részeivel szemben való rokonszenvünket vagy ellenszenvünket meghatározza.

Míg az életfölfogás ösztönszerű magatartás gyümölcse, az *értékelés*, melyet életünk folyamán magunkban kialakítunk, már bizonyos felismerés, összemérés, latolgatás, szóval *értelmi* munka eredménye. Attól, hogy mit tartok a legértékesebbnek — pl. többre becülöm-e a boldogságot, mint a kötelességteljesítést, az önérdeket vagy a közérdeket tartom-e előbbrevalónak — függ végső elemzésben *erkölcsiségem*. Bár az életértékelés nem azonos az életfölfogással, mert hiszen ez utóbbival szemben bizonyos *kritikai többletet* tartalmaz — mindazonáltal az értékelés már életfölfogást tesz fel, arra épít, mert hiszen innen kapja azon tartalom kikerekítését, *amelyet* bírálva azután értékelését, illetőleg erkölcsiségét kialakítja.

A világgal és az étellel szemben való legöntudatosabb magatartásunk az *életphilosophia*. Ez abban áll, hogy *fogalmilag* rendszerezett meggyőződéssel bírunk azon viszonyra nézve, mely minden vonatkozásban köztünk és a világ között fennáll. Az *életphilosophia* nyilvánvalóan felteszi úgy az erkölcsi ítélkezést, mint az életfölfogást, de mindkettővel szemben azon többletet mutatja, hogy fogalmilag egymásravezetkedtetja mindkettő eredményeit. Az életphilosophia öntudatosságának, illetőleg kidolgozottságának lehetnek fokai. Legfejlettebb akkor lesz, ha egy teljesen kidolgozott philosophiai rendszer egyik fejezeteként lép fel. De minden esetben, ahol az említett fogalmi rendszerezés megindult, már életphilosophiáról szólha-

tunk, vagyis ott már nem csupán életfölfogás, illetőleg erkölcsi meggyőződés van jelen. Az életphilosophia sajátos gyümölcse az *élet-cél* öntudatossága: akinek életphilosophiája van, minden ténykedését bizonyos határozott végső célnak rendeli alá, melynek megvalósítását tartja egyedül helyesnek és észszerűnek. Feladatunk e rövid tanulmányban az, hogy az *életfölfogás* főbb típusait és feltételeit megvilágítsuk, hogy ily módon feltárjuk ama legmélyebb gyökereket, melyekből úgy a morál, mint az életbölcsélet egyaránt táplálkozik.

Mondottuk, hogy az életfölfogás szoros összefüggésben van a valóság azon mennyiségével, melyet tudatunk felölel. A valóság azonban kétféle úton merül fel tapasztalásunkban. Egyrészt a külső valóság, a külvilág az, mely kimeríthetetlen gazdagságú tartalommal árasztja el tudatunkat, másrészt lelkiélményeink egy másik, nem kevésbbé gazdag benső világot tárnak fel előttünk. A külvilágból felvett benyomások sokfélesége az élet *gazdagságát* méri, míg a lelkivilág fejlettsége az élet *mélységét* határozza meg. Annál gazdagabb életünk, mennél teljesebb átélésén épül fel a külvilágnak, s annál mélyebb életet élünk, mennél tartalmasabb lelkivilágunk. Az életfölfogás e különböző megnyilvánulásait úgy ismerhetjük meg legjobban, ha néhány képviselőjét vesszük szemügyre. A leggazdagabb életfölfogást eddig *Aristoteles*, *Leibniz* és *Goethe* érték el. Legyen szabad ezek gondolatvilágát szempontunkból jellemezni, ami önként átvezet majd benünket a legmélyebb életet élők lelkének megértésére.

Aristoteles életfölfogásában a valóságnak úgy szólván minden eleme szóhoz jut: gondolkodása ment minden egyoldalúságtól. Philosophiájában egyaránt érvényesül úgy az anyagi, mint a szellemi világ, az érzéki és az érzékfölötti mozzanat. A mindenség Istenből és a világból áll s a természet maga is érzékfölötti idealis tartalmak — a formák — fokozatos megvalósulását mutatja. Az élet lényege is az, hogy a lélek mindinkább megvalósul a testben s abban uralomra jut. A világfolyás sem egyéb, mint hogy mindennek örök lényege — formája — mindjobban kibontakozik és érvényesül. Ennyiben a világfejlődés tökéletesedést jelent: az ember is mindinkább *igazi* emberré válik. Ennek szándékos előmozdítása az *erkölcsiég*, az a tevékenység pedig, mellyel a létezők örök változatlan lényegét, tehát a mivoltukból fakadó jellegzetes vonásokat felismerjük, s alkotásokban megrögzítjük, a *művészet*. *Aristoteles* a valóság minden történéseit voitaiképen két tényező: az érzéki és az érzékfölötti mozzanatok összehatásából magyarázza. Életfölfogásának teljességét misem mutatja találóbban, minthogy mindenben meglátja nemcsak az érzékelhető, de az érzékfölötti tényezőt is.

Erkölestana is ily módon a valóság teljes felfogásán alapul. Mindenemű emberi ténykedésben egyaránt meglátja az értéket. Ugy a testi, mint a szellemi életnek megvan előtte a maga bece, mert jól felfogva nem egymás ellen dolgoznak, hanem egy nagy harmonikus egésznek eszközei. Támasztása úgy a cselekvő, mint a kontemplatív életeszmény kultuszát hirdeti. Az ember akkor él helyesen, ha *tevékenységet* fejt ki a kellő irányban, de viszont az igazság kutatása és szemlélete szintén aktivitást jelent s ennyiben az igazság kutatása a legmagasztosabb és a legboldogítóbb élettartalom. Ugy a cselekvő, mint a szemlélődő embernek igaza van: a teljes, igazi, örök élet mindkettőnek szerves egységében áll. Ez „isteni élet” egyúttal az élvezet és a fegyelem, a gyönyör és az önmehtagadás, a szabadság és a szabályozottság harmónikus összeforrottságát mutatja. Mert az a tevékenység, mely legbensőbb valónkak megfelel, egyúttal gyönyörűség,

s az ész örök törvényeivel nincs ellentétben, sőt épp abból folyik. Aristoteles művésztana is ily átfogó jellegű: a realizmust ajánlja, amennyiben minden művészetben a valóság utánzását látja, de az utánzandó mozzanat nem a tárgy pillanatnyi megjelenése, hanem az, ami benne, mint jellegzetes mozzanat örök és változatlan. Így vezet a művészet is az érzéki világból az érzékfölöttibe, nem azért, hogy a természettel ellentétbe jut vagy azt figyelmen kívül hagyja, hanem oly módon, hogy abba elmerül s így adja vissza annak formáját, azaz érzékfölötti, eszmei, örök tartalmát. Az állam hivatása is az, hogy a polgároknak mind anyagi, mind szellemi javait védje és fejlessze. Az egyoldalúságnak semmi téren sincs nyoma Aristotelesnél: a valóság mindennemű mozzanatát meglátja: philosophiája a legteljesebb életfölfogás terméke.

Az aristotelesi átfogó életfölfogás az újkorban *Leibniz*ban támad fel. Bár korántsem nyújtja a kidolgozottságnak ama fokát, melyet a nagy görög bölcész mutatott. *Leibniz* Aristoteles tanítványának vallja magát: célja épp annak a kimutatása, hogy az újkori tudomány az ő egyoldalú mechanistikus felfogásával a valóságnak csak *egyik oldalát* ragadja meg, melyet ki kell egészítenünk épp Aristoteles teleologikus szempontjaival s csak így nyerjük a valóság *teljes* képét. Rámutat arra, hogy helyesen felfogva az újkori tudomány eredményei nincsenek ellentétben Aristoteles tanításaival, sőt annak organikus fejleményei. Így villan meg az ő hatalmas elméjében is az átfogó aristotelesi *synthesis* szükségessége. Életfölfogásában is *egész* ember: amellett, hogy az igazság kontemplációjában látja az élet ragyogó csúcspontját, szüntelenül *cselekszik*: közéleti és politikai tevékenysége nem kisebb, mint amelyet a tudománynak szentel; mert jól tudja, hogy a valóságot a maga teljességében csak így értheti meg. Ebben is Aristoteles tanítását követi, ki szerint „csak az ismer, aki cselekszik”. *Philosophiájának* encyclopaedikus jellege, minden egyoldalúságtól ment universalista épp annak köszöni létét, hogy szélesalapú életfölfogásból nő ki.

Ez a vonás jellemzi *Goethe* gondolkodását is. Bár öntudatlanul, de ő is Aristoteles tanítványa, amennyiben a természet alapjelenségét az *életben* látja, mely belülről kifelé törekszik, hogy felszínre hozza a természet legmélyén rejlő „ősjelenségeket” (*Urphaenomen*). *Goethe* éppúgy, mint Aristoteles és *Leibniz*, túl van a mechanismus és vitalismus, a rationalismus és empirismus, a naturalismus és supranaturalismus egyoldalúságain. Jól tudja, hogy ez irányok mindegyikének igaza van, mert kellő magaslatról tekintve nem ellentétesek, hanem kiegészítik egymást. *Goethe* azonban elsősorban nem tudós, hanem költő, nem bölcész, hanem böles s így nem elvont tételekben, hanem erős és veséig ható intuíciókkal közelíti meg a legmélyebb igazságokat.

Épúgy mint Aristoteles és *Leibniz* — a legteljesebb életfölfogást — a bölcéséget — abban látja, hogy mindennemű tevékenységet egyaránt becsülünk: „*Thun und Denken, Denken und Thun ist die Summe aller Weisheit*”. *Goethe* is azt vallja, hogy a teljes, az igazi élet a szabadság és az önlégyőzés egyensúlyában áll. Hiszen minden nagy dolog ellentétek harmonikus feloldásából áll. A valóság legmélyebb lényegéből fakad, hogy végül minden összeütközés békére, kiegyenlítésre vezet. Ő is meglátja, mint minden nagy szellem, hogy a valóság kizárólag érzékelhető tartalmakból nem érthető meg, hanem csak azon az alapon, hogy „*Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis*”. A világban örök eszmei mozzanatok nyilvánulnak meg s az emberi élet legmélyebb értelme is az, hogy fölfelé törekszünk, az ér-

zékfölötti világba, honnan a bizó és hívó ember végül el is nyeri az élet koronáját. Egy Zelterhez írt levelében így magyarázza Faust végső megmenekülését: „In Faust selber eine immer höhere und reinere Thätigkeit bis ans Ende und von oben die ihm zu Hilfe kommende ewige Liebe“.

Aki az életet a maga teljességében, kimeríthetetlen sokféleségében fogja fel s ezt *egyazon* uralkodó szempont alá képes hozni, az élethangulatában nem lehet más, mint *optimista*. Mert az életfölfogás egységessége és átfogó volta csak a *harmonia* hangulatát hozhatja létre, melynek öntudatosított formáját épp optimizmusnak nevezzük. Aristoteles, Leibniz és Goethe egyaránt mélységesen optimisták: hisznek az életben, annak folytonos tökéletesedésében, a Jónak végső diadalában. A szenvedést, bánatot és gonoszságot csak múlt epizódnak nézik, mely azáltal, hogy megpróbáltatásoknak tesz ki, megtisztít bennünket s így végül szintén a Jót szolgálja. Ők is elmondhatták volna Szent-Ágostonnal, hogy „a felhők elmúlnak, de az ég megmarad“ s az emberiség megmehesedve a földi élet gyötrelmeinek tüzeiben, megéri az igazi, az örök életre.

A gazdag élet tehát optimizmusban hangzik ki. Ez pedig *hitet* jelent. Az optimizmus lényege ugyanis az, hogy hiszünk a jövőben; ha álláspontunk philosophiailag van megalapozva, e meggyőződésünk arra épít, hogy valamint a múlt a fejlődés, a tökéletesedés képét mutatta, a jövőben is hasonló irányban fog alakulni. Ámde, hogy ezt *bizonyosan* tudjuk, az *egész világot* kellene ismernünk, mert hiszen csak ez alapon tudhatnók, hogy a jövőben is tovább fog a fejlődés folytatódni. Ily fokú ismeretre azonban sohasem tehetünk szert: nem tudjuk ennek következtében például kizárni azt a lehetőséget, hogy az emberiség további fejlődését a közeljövőben megakasztja Földünknek valamely égitesttel való oly összeütközése, mely az emberiséget is megsemmisíti. Csak a *hit*, a Jó diadalában való rendíthetetlen, de tudással teljesen nem alátámasztható meggyőződés vezérelhet e téren bennünket s adhat erőt és kitartást a munkában.

A hit forrása pedig teljesen subjectív, vagyis nem a tárgyas világ természetének felismerésén, hanem azon sóvárgásból ered és táplálkozik, melyet a tökéletes, a teljes, az igazi élet után érzünk. Akiben nincs meg ez a vágyakozás, erős hitre képtelen, aki ellenben a jövőt *akarja alakítani*, annak a lelkét át és átjárja az erős hit. A nagy és erős emberekben mindig rendíthetetlen hit lakozik. A hit feltámadásával és erősödésével pedig a belső lelkiélmény kezd mindjobban kibontakozni: az élet *gazdagsága* az élet *mélyülését* eredményezi. Mindinkább a hit ad keretet az életfölfogásnak: a világ a maga sokféleségében mintegy átszellemül, bevonatik a hívó lelkébe s értelmet és jelentőséget a hittől nyer. A hit alapja a sóvárgás, tehát a szeretet: e szeretet mintegy kiesordul a hívó lelkéből s elárasztja vele a mindenséget. A hit a jövőbe vetett bizalmat is jelenti: a reménységet is felvirágoztatja. Az élet mélységéből megszületik a *vallás*, mint a hit, remény és szeretet mindeneket átható melegsége. Minden hit lényege és végső forrása a teljes, tökéletes, örök élet utáni vágy: fellép tehát az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy az ily élet nem agyrem, de valóság, amely felé közeledünk, amely mértékben tökéletesedünk a hitben, reményben és szeretetben. Így támad fel az Istenben való hit, mely erősebb és nagyobb bizonyosság a hívó számára, mint a tudás, mert hiszen a világot a maga gazdagságában, mint megismerésünk tárgyát is a hit, a jövőben való bizalom érteti meg velünk. De Isten, mint megvalósult tökéletes élet, a hívó szemében nem áll hidegen a világgal szemben: az Ő nyomait, az Ő jóságát, az Ő

örök eszméit látja a valóság legkisebb mozzanatában is visszatükröződni. A földi élet gyötrelmeit, melyek legégetőbb pontja épp a magunk tökéletlenségének tudata, Isten nem hagyhatja orvosolhatatlanul: ha feléje közeledünk, megtaláljuk sebeinkre a gyógyírt, az örök világosság mindjobban eloszlatja a földi élet sötétségét. Ime, a hit benső dialektikájánál fogva Isten mindinkább, mint a felszabadító, a bűntől és a szenvedéstől megváltó jóság merül fel. E tevékenységet azonban nem gyakorolhatná, ha nem ereszkednék le hozzánk, ha kimondhatatlan jóságában nem válna földi barátunkká is, aki megjelenvén közöttünk ember képében emberi mivoltunkhoz szólott, vigasztalt és irányított bennünket. Felmerül a megváltó Ember-Isten képe, mint a mélyülő élet eszménye és koronája. Ezt a nagy folyamatot élte át az emberiség a keresztény hitben, mely az élet mélyülésének épügy szükségszerű *productuma*, ahogy az élet gazdagodása az átfogó nagy philosophiai rendszereket hozta felszínre.

Az emberi szellem minden téren hajlik az egyoldalúságra, de sokáig nem maradhat meg abban. Valamint az élet gazdagsága egyideig gátolja az élet mélyülését, mert külsőségessé tesz, épügy az élet mélyülése egyidőre elidegenít a külvilágtól s megakadályozza az élet gazdagságát. Ámde ez csak ideiglenes állapot lehet: az egyensúly csakhamar helyreáll, az élet gazdagsága és mélyülése karöltve viszik az életet a teljes kibontakozás felé. Láttuk, hogy az élet gazdagodása a benne rejlő hitbéli elem folytán szükségképen átvezet az élet mélyülésére. Ugyanez következik be megfordított irányban is: a kereszténység, mely eleinte megveti s nem szereti a világot és a természetet, fejlődésének legfőbb fokán azt az emberi szív egész forróságával öleli magához s az élet mélységét csodás intuicióval párosítja az élet gazdagságával. Ezt a fejlődési fokot érte el az élet mélyülése *Assisi Szent Ferenc* lelkében, ki ugyanúgy hőroza az élet mélységének, mintahogy *Aristoteles*, *Leibniz* és *Goethe* az élet gazdagságának királyai.

Assisi Szent Ferenc a mélységes meghatottság embere. Könnyeken át látja a mindenséget: Isten kimondhatatlan jósága, mely úgy a bűnös emberrel szemben, mint a természet csodálatos világában megnyilvánul, szívéet állandóan a hála és szeretet himnuszával tölti el. Minden teremtményt testvérének érez: a madaraknak prédikál, még a ragadozó farkast is testvéreként üdvözli, az úton fekvő köveket is sajnálja, melyekben szintén érző és szenvedő lelket sejt. Minden létezőben az örök, érzékfölötti világ symbolumát látja: vonakodott a tüzet eloltani, nehogy profanizálja az örök világosság jelképét. Forró szeretettel keblére öleli a mindenséget, a legenda szerint csókja a bélpoklosokat is megtisztítja s megjelenésére a legnagyobb ellenések is kibékülnek. Rajongóan szereti a természetet, de még inkább Istent. Midőn szembaja támad, melyet gyakori sírásával súlyosbít s rendtársai arra kérik, hogy ne könnyezzen annyit, mert félő, hogy megvakul, így szól: „mikép áldozzam fel a földi világosságért a mennyei világosságot? S valóban: a fájdalom és a gyötrelmen keresztül látja meg az örök fényességet s bennünket is arra tanít, hogy az élet legnagyobb mélységeibe a szenvedés vezet.

A mi nagy szentünkél az élet mélysége oly fokúvá vált, hogy az élet gazdagságába vezet át: a túlradó jóság és szeretet kicsordul a lélekből s elárasztja a külső világot is. Goethenél az ellenkező folyamatot észlelhetjük: a természet képével telített lélek megsejti, hogy az anyagi világ is csak symbolum, hogy a természetben is lélek nyilvánul meg. Ezért épügy, ahogy *Assisi Szent Ferenc* kezdődő természettudós, kit a természet legparányibb megnyilvánulása is érdekel, mert a legkisebbet is szereti — *Goethe*

lelkében mély vallásosság fesledezik, mely ugyan amorf voltából sohasem vették ki, de azért nem kevésbé mély és igaz. Aki a „Bekentnisse einer schönen Seele“ csodálatosan finom elemzéseire képes, aki a vallási életet ily utólérhetetlen megértéssel látja azt az élet gazdagsága többé nem zárja el az élet mélységétől.

A kiváltságos, a nagy szellemekben, kik az emberi élet ragyogó csúcspontjait képviselik, így megy át egymásba az élet gazdagsága és mélysége. Ami összeforrásukból létrejő, az a teljes, az igazi élet. Az egész ember bontakozik ki ebben, ki lelkébe zárja, mert meglátja úgy a természeti, mint a természetfölötti világot. De oly módon teszi ezt, hogy az anyagi valóságban is lelki tartalmakat lát megnyilvánulni: a szellemből érti meg a természetet és nem a természetből a szellemet. Az egyaránt mély és gazdag élet az idealizmus világszemléletében hangzik ki s viszi a lelket további magasságokba.

Pauler Akos.

AZ ÉJ.

Álmodj, álmodj,
Elpihent az este,
Lágyan, loppal
Átölel az éj.

Szépen, lassan
Melléd ül az ágyra
Régi, meghitt,
Egyetlen barát.

Csendes csókkal
Ajkad eljegyezte,
Szól is hozzád:
Kedvesem, ne félj!

S tölti, tölti
Szíved poharába
Éjről-éjre
A halál borát.

Graff Kálmán.